

Wie eenmaal een begraafplaats heeft moeten zoeken voor een overleden geliefde, vriend of familielid, kan het bevestigen: veel begraafplaatsen lijken op elkaar. Ze zijn geordend, rechttoe rechtaan, met hekken, hagen of bosschages rondom de begraafplaats, uitverkaveld als VINEX-wijkjes voor de overledenen. De tijd is rijp voor verruiming van het aanbod, menen landschapsarchitecten Titia Hajonides en Sandra Schuit. Het is tijd voor eigentijdse begraafplaatsen waar meer gebeurt dan begraven alleen.

# Eigentijds begraven

Begraafplaatsen zijn vaak introverte plekken waar alleen contact tussen hemel en aarde voelbaar is. De dagelijkse wereld is ver weg en niet zichtbaar. De sfeerloze functionaliteit die we soms aantreffen doet verlangen naar het 'extra' dat een individueel graf vleugels kan geven. We leven in een tijd dat een begrafenis of verstrooiing geheel naar eigen inzicht kan worden vormgegeven. Een nieuwe generatie uitvaartbegeleiders helpt ons een weg te vinden in het scala van mogelijkheden bij het afscheid. De vernieuwing die in de rituelen gaande is, zien we echter nauwelijks terug in de begraafplaatsen zelf. Begraafplaatsen zien er nog net zo uit als honderd jaar geleden; sommige sfeervol, andere uitsluitend functioneel. Veel te kiezen is er niet. De meeste begraafplaatsen zijn plaatsen voor onze doden, niet voor de levenden. In een veranderende cultuur met nieuwe persoonlijke gebruiken en rituelen ontstaat behoefte aan wezenlijk 'nieuwe' begraafplaatsen. Aan plekken die deel uitmaken van het leven. De tijd is rijp voor verruiming van het aanbod, voor eigentijdse begraafplaatsen waar meer gebeurt dan begraven alleen.

De afgelopen jaren kregen we als landschapsarchitecten van Zijaanzicht de kans plannen te maken voor de omgeving van crematoria. Dat zette ons aan het denken over de toekomst van het begraven. Onze bevindingen zijn niet gestoeld op wetenschappelijk bewijs. We trekken simpelweg een lijn door van veranderingen in het uitvaartwezen naar ons eigen vakgebied, de landschapsarchitectuur. Begraven omvat in dit artikel ook het begraven of bijzetten van een urn. Alhoewel sommigen cremieren verkiezen boven begraven, is de behoefte aan een plek om naar terug te keren bij veel mensen aanwezig.

**Inspirerende begraafplaats**  
Natuurlijk zijn er prachtige bestaande begraafplaatsen, zoals De Nieuwe Ooster in Amsterdam en Kranenburg in Zwolle. Daar komt men niet alleen om een graf te bezoeken, maar ook voor zomaar een wandeling. Begraafplaatsen waren niet altijd afgesloten en onvindbaar. In veel dorpskernen ligt een sfeervol kerkhof in het hart van het dorp, zoals bijvoorbeeld in Heeg. Een lage muur of haag is de enige grens tussen het kerkhof en het leven van alledag. In de loop der eeuwen

werden begraafplaatsen uit hygiënische overwegingen meestal buiten de stad gesitueerd. Ze werden zorgvuldig beplant met veel bomen en hagen. En dat betekent in het vlakke Nederland dat men vanaf de begraafplaats vaak geen uitzicht meer heeft. Dat geldt niet op de begraafplaats in Almere Haven van Christiaan Zalm. Tussen de terpen met graven, die omzoomd zijn door geschoren meidoornhagen, lopen voet- en fietspaden naar nabijgelegen woonwijken. De oude begraafplaats van landgoed Rozendaal, waar tegenwoordig ook gewone dorpsbewoners begraven kunnen worden, ligt middenin het bos. Er staat een hek omheen, maar dankzij de vele poortjes loop je tijdens een zondagse boswandeling gemakkelijk even over de begraafplaats. Zo zijn er natuurlijk meer inspirerende voorbeelden, bekend en onbekend, in binnen- en buitenland. We ontdekken regelmatig nieuwe en bijzondere plekken.

**De bestaande praktijk**  
Begraafplaatsen hebben zich ontwikkeld van een publieke voorziening naar een private onderneming. Gemeenten stoten begraafplaatsen af en laten het beheer over aan ondernemers. Gevolg is dat de overheid het niet als haar taak ziet ruimte voor begraafplaatsen in te plannen bij de ontwikkeling van nieuwe woongebieden. Scholen en culturele centra gelden wel als maatschappelijke voorzieningen, begraafplaatsen niet. De verantwoordelijkheid

## Nieuw is de wens op duurzame wijze begraven te worden

voor de aanleg van nieuwe begraafplaatsen is doorgeschoven naar de uitvaartorganisaties. Daar zijn vraagtekens bij te plaatsen, maar dat verandert voorlopig niets aan het feit dat vernieuwing moet komen vanuit deze organisaties. Vernieuwing is vooral kansrijk als deze gepaard gaat met lage beheerskosten, vanwege het gegeven van de hoge beheerskosten op bestaande begraafplaatsen.

### Natuurbegraafplaats

Relatief nieuw en goed te beheren is de natuurbegraafplaats, waar men in een natuurlijke omgeving graven aanlegt. Het is een betrekkelijk nieuw fenomeen; Nederland telt er enkele. Westerwolde op de Veluwe is de oudste, openbaar sinds 1955. De stijgende belangstelling voor dit fenomeen hangt vermoedelijk samen met het feit dat mensen in natuur en landschap een troostrijk besef kunnen ervaren van de eeuwigdurende cyclus van leven en dood. Engeland loopt voorop. De eerste *natural burial ground* werd in 1993 in Herongate bij Londen geopend. Inmiddels zijn er meer dan 200 natuurbegraafplaatsen in Engeland en nog eens 50 nieuwe begraafplaatsen zijn gepland. Ze zijn ontstaan vanuit het streven naar een milieubewuste manier van begraven en de wens na de dood nieuwe natuur achter te laten. De Britse natuurbegraafplaatsen verschillen onderling sterk in karakter en organisatie. Sommige zijn ontworpen, andere maken gebruik van een bestaand bos of ontstaan geleidelijk door verwildering. Ze zien eruit als wilde bloemenweide of als (nieuw) bos. Traditionele grafmonumenten komen er niet voor. Een klein houten paaltje, een bankje of zwerfkei of een bij het graf geplante boom met boompaal zijn veel voorkomende gedenktekens. Iedere natuurbegraafplaats heeft zijn eigen spelregels. De Nederlandse natuurbegraafplaatsen

laten, meer dan de Engelse, ruimte voor invulling van het individuele graf. In Engeland heeft men inmiddels geconstateerd dat een grote individuele vrijheid het natuurlijk beeld niet ten goede komt. De populariteit van de natuurbegraafplaatsen heeft er daar toe geleid dat mensen in hun directe omgeving de keuze hebben tussen een traditionele begraafplaats en een natuurbegraafplaats. Zover is het in Nederland nog niet, al zijn er overal in het land nieuwe initiatieven.

### Nieuwe visie op begraven

Aanpassing aan de huidige tijd vraagt om een visie op het begraven in de 21ste eeuw. Wij pleiten voor begraafplaatsen die in het leven staan. Waarin kunnen die zich onderscheiden? Nieuw is daarbij dat contact met het omringende landschap onderdeel is van de ontwerpogave. In het vlakke Nederland vereist het een goede locatiekeuze en zorgvuldige vormgeving om het landschap in het ontwerp van de begraafplaats te betrekken. Hekken om de begraafplaats zijn niet altijd nodig. Tegen wild en schade aan beplanting helpen wildroosters, sloten of 'haha's', de diepe droge greppels die ten tijde van de Engelse landschapsstijl populair waren. Nieuw is ook het meervoudig ruimtegebruik. Dit kan bijvoorbeeld al door het aanleggen van doorgaande fiets- of wandelroutes over begraafplaatsen. Ook meer ingrijpende veranderingen zijn voorstelbaar, zoals combinaties met (nieuwe) natuur- of recreatiegebieden. Nieuw is de wens op duurzame wijze begraven te worden. Begraven neemt

weliswaar schaarse ruimte in, maar anders dan bij cremieren is het energieverbruik laag. Onderzoek heeft uitgewezen dat in dichtbevolkte gebieden cremieren het milieuvriendelijkst is; daarbuiten is begraven beter voor het milieu. Dit stelt wel eisen aan de materiaalkeuze van de kist en de aankleding van de overledene. Nieuw is ten slotte de mate waarin het graf herkenbaar blijft. Een grafmonument kan, maar is niet langer noodzakelijk. Op sommige natuurbegraafplaatsen in Engeland worden de graven enkel met een GPS-ontvanger getraceerd.

De navolgende ontwerpstudies zijn vingeroefeningen voor een nieuwe generatie begraafplaatsen in het brede spectrum tussen natuur en cultuur. Het zijn ideeën voor nieuwe begraafplaatsen. Ook uitbreidingen van bestaande begraafplaatsen kunnen volgens deze landschappelijke principes worden ontworpen. De invulling is afhankelijk van het omringende landschap.

### Boomgaardgraven

Oude hoogstamboomgaarden zijn in het rivierengebied bijna allemaal verdwenen. Resten worden soms met subsidie onderhouden. Sommige van deze oude boomgaarden kunnen goed worden omgevormd tot begraafplaats. Het kan een inkomstenbron zijn waarmee het relatief dure onderhoud kan worden bekostigd. Door per tien graven één fruitboom te planten kunnen nieuwe boomgaarden ontstaan. Tussen de bloeiende kersen liggen de graven, met als enige markering een simpele steen of een boompaal.





### ■ Bosgraven

Nieuwe bossen worden aangelegd als nieuwe natuur of als recreatiegebied. Bossen zijn goed te combineren met begraven, omdat ze tijd en rust nodig hebben om tot ontwikkeling te komen. Door bij elk graf een boom te zetten ontstaat geleidelijk een bos. Ook oude bossen kunnen als begraafplaats dienen. Het kan een manier zijn om inkomsten te genereren voor onderhoud en beheer.

### ■ Dijkgraven

Ons polder- en rivierenlandschap wordt doorsneden door in totaal meer dan 3.500 kilometer dijk. Sommige dijken hebben geen waterkerende functie meer en liggen als relict in het landschap. Deze dijken kunnen een hoge en droge plek zijn om te

begraven. Er is weinig meer nodig dan een route. Recreatief medegebruik van deze routes ligt voor de hand.

### ■ Grafheuvels en terpen

Met geoefend oog vindt men in het zandlandschap oude grafheuvels. Heuvels gemaakt van zand en stenen, begroeid met gras. Deze oude manier van begraven biedt een mogelijkheid om met hoge grondwaterstanden om te gaan. Nu worden vaak hele begraafplaatsen opgehoogd om het probleem van de hoge grondwaterstand op te lossen. Plaatselijke nieuwe grafheuvels kunnen een interessant verschil maken tussen hoog en laag. Grafheuvels kunnen bij elkaar liggen of alleen, in een park, op een plein of in het landschap.

### ■ Begraven op een eiland

Nederland bestaat voor een zesde deel uit water. Hoge grondwaterstanden worden vaak als belemmering gezien voor het maken van nieuwe begraafplaatsen nabij of op het water. De huidige wetgeving bepaalt immers dat graven zich minstens 60 cm. boven de hoogste grondwaterstand moeten bevinden. De bijzondere kwaliteit van waterlandschappen maakt het niettemin de moeite waard te zoeken naar mogelijkheden om graven in de buurt van water te realiseren. Denk aan een eiland, onze eigen variant op San Michele bij Venetië, waar men per boot ten grave wordt gevaren. Op het eiland wordt de grond opgehoogd, zodat de grondwaterstand geen probleem is. Als alternatief kan gedacht worden aan bovengronds begraven,

bijvoorbeeld in een ark die afgemeerd is bij het eiland.

### ■ Heidegraven

De heidevelden ontstonden aan het eind van de Middeleeuwen. Door ontginning en afnemende begrazing door schapen bestond aan het eind van de 20ste eeuw nog minder dan één procent van Nederland uit hei. Alle bestaande heide is natuurgebied. Als omgeving voor landschappelijk begraven heeft dat het voordeel, dat de grafurst er is gewaarborgd. Enkele jeneverbessen of grote stenen markeren de graven en maken de graven van afstand zichtbaar.

### ■ Graftuinen

Vroeger kochten welgestelden een fami-

liegraf op een begraafplaats. Ze verzorgden het graf en in de loop van de tijd werden familieleden in het gezamenlijke graf bijgezet. Analoog aan volkstuinten kunnen graftuinen worden verkocht of verpacht aan families of vriendengroepen. In de tuin van 100 tot 300 m<sup>2</sup> is men vrij nabestaanden te begraven en te herdenken op eigen wijze. Graftuinen kunnen in een cluster worden aangelegd of een uitbreiding zijn van een bestaande begraafplaats of volkstuintencomplex.

### ■ Blik op de toekomst

Nederland is een dichtbevolkt land en in delen van ons land is de druk op de schaarse ruimte groot. Het maken van begraafplaatsen met een andere en eigentijdse opzet lijkt daarmee in tegenspraak. Zo makkelijk is het immers niet plekken te vinden waar graven generaties lang in stand gehouden kunnen worden en de begrafenis in een zekere rust en intimiteit kan plaatsvinden.

De kansen liggen echter in het zoeken naar combinaties van functies. Een nieuwe begraafplaats kan op termijn uitgroeien tot waardevol natuurgebied en zo zelfs onderdeel zijn van de ecologische hoofdstructuur. Waar grote recreatiegebieden een tegenwicht moeten vormen voor toenemende verstedelijking, kan ruimte voor graven een betekenisvolle toegevoegde waarde opleveren. Nu het beheren van oude landgoederen voor de eigenaren een steeds lastiger opgave is, kan het bieden van grafruimte extra inkomsten genereren. Ook voor boeren zijn er kansen. In Engeland zijn voorbeelden te vinden van

boeren die hun agrarisch bedrijf beëindigen en omvormen tot een kleinschalige (natuur)begraafplaats.

Bij een nieuwe generatie begraafplaatsen passen andere organisatievormen. Wordt het in de 21ste eeuw weer gewoon om bij leven na te denken over de plek die je wilt achterlaten, dan is het oprichten van corporaties van zielsverwanten een kleine stap. Het ontwikkelen, aanleggen en beheren van een kleinschalige begraafplaats nieuwe stijl is als groep beter mogelijk dan alleen.

De tijd is er rijp voor, constateerden we al eerder. De hausse aan initiatieven om nieuwe natuurbegraafplaatsen van de grond te tillen is daarvan het bewijs. De huidige tijd verdient echter een bredere blik. In dit artikel wordt een voorzet gegeven hoe het landschap een bron van inspiratie kan zijn. Nieuwe begraafplaatsen kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van natuur, zoals de bos- en heidegraven laten zien. Ze kunnen ook voortbouwen op ons cultuurlandschap, met terpen of boomgaarden. Ook de combinatie met stads- en recreatieparken is voorstelbaar. Het spreekt voor zich dat op elke plek ook het gebouw een deel van de opgave is. Ziet u met ons kansen voor een plek van deze tijd voor de doden maar ook voor hun naasten, een plek om naar terug te keren? Binnen de grenzen van het toelaatbare is nog heel veel mogelijk. ■

